ИМЕННИТЕ (ФРАЗЕОЛОГИЧНИ) И СЪСТАВНИТЕ УСТОЙЧИВИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ В СТАРОБЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Николай Николов (Шумен)

Устойчивите словосъчетания (устойчивите словесни комплекси = УСК) са влизали в обсега най-вече на проучвания върху фразеологията (фразеологичната система) на съвременните езици, вкл. на съвременния български език[1], на историко-етимологични справки за някои фразеологизми, на изследвания върху езика на писатели от XIX и XX в., строители на книжовния български език (Хр. Смирненски, П. Р. Славейков, Хр. Ботев, Л. Каравелов и др.), на съпоставителни изследвания на фразеологията (българо-английска, българо-френска, българо-немска, българо-руска, българо-полска). Теоретичните постановки относно същността на устойчивете словесни комплекси са свързани с подготовката за издаването на фразеологичните речници - отделните теоретични концепции са представени в уводите към българския, българо-руския, българо-английския, българо-немския фразеологичен речник. Семантичните и морфо-синтактичните характеристики и типовете структурни модели на устойчивите сравнения в системата на руската фразеология разглежда В. Оголцев[2]. Субстантивните и адективните съчетания в съвременните славянски езици анализира в две свои монографии Т. Молошная[3], излизайки от постановките: 1) в езика съществуват модели на словосъчетанията (елементарна синтактична единица), лексикалният състав на които се осъществява в процеса на речта, 2) връзката между пълнозначните лексеми в словосъчетанието е подчинителна (съгласуване, управление, присъединяване), 3) структурата на най-простото словосъчетание е бинарна (определяемо - определящо; структурата на поликомпонентните словосъчетания може да бъде сведена до бинарна).

Една част от авторите, застъпващи широкото схващане за фразеологията (от Ш. Бали насам), разглеждат УСК като фразеологични единици. С изследванията върху семантичната класификация на фразеологизмите, върху отделните групи фразеологизми с оглед на семантичната им основа, върху формата на фразеологичната единица, върху лексикалния състав на фразеологизмите УСК се изключват от обема на фразеологичния фонд според семантичната концепция за характера и същността на фразеологизмите[4].

---

[1] Вж. ***К. Ничева***. Българска фразеология. С., 1987 (вкл. цит. там лит.).

[2] ***В. Огольцев***. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. Л., 1978.

[3] ***Т. Молошная***. Субстантивные словосочетания в славянских языках. М., 1975. ***Т. Молошная***. Адъективные словосочетания в славянских и балканских языках. М., 1985.

[4] Вж. ***К. Ничева***. Цит. съч., с. 14, 20-22 (вкл. цит. там лит.).

Диахронните проучвания на българските фразеологизми и УСК включват преди всичко отделни историко-етимологични справки за някои фразеологични единици, проучвания за изграждането на фразеологията на съвременния български книжовен език и на отделни стилове (вкл. върху църковнославянската фразеология в българската публицистика и художествена литература[5]). В книгата си за фразеологизмите с библейски произход В. Вътов[6] привежда като илюстративен материал старобългарски фразеологизми с библейски първообрази, активно навлезли в употреба в старобългарския книжовен език (и подхранвали живата разговорна практика) благодарение на преводите на библейските книги от гръцки. Руската фразеология в диахронен план (вкл. в съпоставителен аспект с други сродни езици) изследва В. Мокиенко[7], който посочва следните противоречия в характера на фразеологичните единици: устойчивост - неустойчивост, моделируемост - немоделируемост, имплицитност - експлицитност, образност - безòбразност, синхрония - диахрония. Разграничавайки структурен фразеологичен модел ("типа на синтактичните конструкции, по който се образуват редица устойчиви съчетания") от фразеологичен модел ("структурно-семантичен инвариант на устойчиви съчетания, отразяващ схематически относителната стабилност на формата и семантиката им")[8], В. Мокиенко отбелязва, че за практиката на историческия анализ на фразеологичните единици е от значение тъждествеността на думата и компонента на фразеологичната единица.

Ценни за анализа на старобългарските УСК са книгите на К. Шуман, О. Грюнентал, В. Ягич, Ф. Миклошич, засягащи въпроси за техниката на превод на първите славянски книжовници - особено актуални са изследванията върху превода на гръцките композита и гръцката терминология в старобългарския език[9]. По отношение на старобългарското (славянското) евангелие например се посочва, че присъстват повече глаголно-именни словосъчетания срещу гръцки симплекс (и обратно - славянски симплекс срещу глаголно-именно съчетание в гръцкия текст), което се определя като особена черта на първоначалния Кирило-Методиев

[5] Вж ***П. Филкова***. Изразни средства от църковната книжнина в стиловете на съвременната българска публицистика и художествена литература. - ИИБЕ, кн. XIX, 1970, с. 493-502.

[6] ***В. Вътов***. Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход. Велико Търново, 2002, с. 5-16.

[7] ***В. Мокиенко***. Славянская фразеология. М., 1980.

[8] ***В. Мокиенко***. Цит. съч., с. 42-43.

[9] Вж. напр.: ***V. Jagič***. Die slavischen Komposita in der ihren sprachgeschichtlichen Auftreten. - In: Archif fur slavische Philologie. 20. Berlin, 1899. ***K. Schuman***. Die griechischen Lehnbildungen und Lehnbedeutungen im Altbulgarischen. Wiesbaden, 1958. ***Е. Верещагин***. Из истории возникновения первого литературного языка славян. Переводческая техника Кирилла и Мефодия. М., 1971.

превод на тази новозаветна книга и е във връзка с активната терминологизизация на старобългарските лексеми[10].

Анализът на старобългарските УСК би способствал за доизясняване процеса на интелектуализация на изразните средства в старобългарския книжовен език[11] и пътищата на проникване на специфичния книжовно-литературен инвентар, особено като се има предвид първоначалният преводен характер на старобългарските паметници. Важно в това отношение е установеното в науката схващане, че средновековните славянски книжовници при превода от гръцки/латински запазват славянската съчетаемост между думите, тяхната рекция (валентност при глаголите), при все че се открива влияние в стремежа да се предаде сложното богословско съдържание на гръцките/латинските оригинали, различни по жанр (богослужебни текстове, хомилии, химнографски и агиографски произведения, литургични текстове и т.н.) и стилистична маркираност на езиковите средства.

Изследването на съотношението между синонимични терминологични старобългарски УСК и симплекси би допринесло и за илюстриране процеса на ментализация на изразните средства като индивидуализиращ творчески акт (на книжовник или на школа) или стилистичен жанров маркер. Описанието и анализирането на фиксираната вариативност при употребата на УСК и симплекси от своя страна биха спомогнали за характеризирането на стандартността на тези езикови средства в рамките на старобългарската писмена норма.

Проследяването на паметниците/текстовете, в които се употребяват определени типове УСК, би било показателно за функционалното им разслоение (стратиграфията) според лингво-стилистичните особености на съответните жанрове, а е и във връзка с експлицирането на линейна вариативност при разположението на езиковите единици (срв. включващото се тук противопоставяне *описателно название - композитум* при оформянето на специализирания пласт от т. нар. "учена" лексика).

Описването на моделите на старобългарските УСК според морфо-синтактичните граматични категории на компонентите, изграждащи типовете УСК, допринася за представяне на синхронното състояние по отношение моделируемостта (и относителната устойчивост при мултиплицирането) на отделните типове УСК като аналитични в семантично отношение съчетания. Това позволява и проследяване на историческия развой на съответния тип УСК (срв. развоя на съставните

[10] Вж. ***Е. Верещагин***. Цит. съч, с. 71. ***А. Минчева***. Аспекти на формирането на нормите на старобългарския книжовен език. - В: Изследвания по кирило-методиевистика. С. 1985, с. 176.

[11] За процеса на рационализация и интелектуализация на старобългарските книжовни средства вж.: ***Р. Вечерка***. Относително проблематики влияния греческого на старославянский. - In: Actes du Ier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes. Vl. Linguistique. Sofia, 1968, 753-762.

названия на географски обекти, образувани по модела прил. с наставка **-ь**/**-ьскъ**/**-инь** + същ. **градъ** от типа **константинь градъ** *'Константинопол'*, **римьскъıи градъ** *'Рим'*, **кѵрестинь градъ** *'Кирестея (Кирестина)'*, отпаднал като начин на образуване на съставни топоними, или пък по модела прил. с наставка **-ьскъ**, **-а** + същ. **ѯемлıа**/**страна** от типа **палестиньскаıа страна** *'Палестина'*, **персьскаıа ѯемлıа** *'Персия'*, стилистично маркиран при употреба в съвременния български книжовен език).

Като цяло по отношение на старобългарския език терминът *(слово)съчетание* се употребява в широк смисъл, тъй като епохата е отдалечена от нас, достигналият до нас езиков материал е ограничен и не дава възможност за допълнително диференциране на съчетанията от фразеологизмите, идиомите и др. До голяма степен лексемите в старобългарските съчетания реализират (съществен) оттенък в регистрирано значение или ново значение, т.е. реализират функционалните и семантичните си потенции, което води до обогатяване на смисловата структура на думата или до постепенно изменение на значението ѝ[12]. В повечето случаи старобългарските съчетания са резултат от превода на гръцко съчетание или проста дума, от калкиране на сложна гръцка дума при спазването на т. нар. пословен и поморфемен принцип на превода[13].

Възприето е следното работно определение за УСК в старобългарския език: нефразеологични единици, които са *относително устойчиви, възпроизводими лексикално, семантично и структурно словосъчетания без / със слаба степен на семантична трансформация на изграждащите ги пълнозначни лексикални компоненти (и поради това нямат ярко изразена експресивност), отношението между които е подчинително (опорен / главен - подчинен компонент)*.

Като се следват концепциите, изложени в съвременната фразеология, за УСК в старобългарския език се приемат (използва се установената терминология в българската фразеология): 1. УСК с описателно изразено действие; 2. УСК, свързани с мимика, жест, символично действие (словесно описание на паралингвистичен факт); 3. фразеологични УСК - а) именни (с преносно значение само на единия компонент), б) глаголно-именни (перифрази на прости глаголи - глаголът се свързва с определен семантичен кръг съществителни) с общо значение 'извършване на действие според значението на съществителното'; 4. устойчиви сравнения - сравнението разкрива значението на опорната дума

[12] Вж.: Старобългарски речник. Т. I. **А-Н**. Отг. редактор Д. Иванова-Мирчева. С., 1999, с. L-LII.

[13] Вж.: ***Р. Цейтлин***. Лексика старославянского языка. М., 1977, с. 187-188. *Старобългарски* речник. Встъпителен том. Отг. редактор Д. Иванова-Мирчева. С., 1984, с. 90.

чрез съпоставянето й с общоизвестен предмет, който съдържа качеството, притежавано от опорната дума (липса/слаба семантична транформация); 5. предложно-именни съчетания (едновърхови УСК, минимални ФЕ), чиито компоненти пазят значението си; 6. сложни (съставни) названия и термини, в които всяка от лексемите пази значението си.

Обект на описание и анализ в настоящата разработка[14] са ***устойчивите именни (фразеологични) съчетания*** и ***съставните названия и термини*** в старобългарския език, като една от целите е да се диференцират тези старобългарски УСК в семантично и граматическо отношение. Материалът е ексцерпиран от старобългарски паметници[15] и от старобългарските речници[16].

---

[14] За УСК в старобългарския език авторът има изнесени два доклада: ***Н. Николов***. Устойчивите словосъчетания в старобългарския език (именни УСК). - Международен симпозиум "Великопреславската култура IX-X век" по случай 25-годишнината от създаването на НЦ "Преславска книжовна школа", 11-12 октомври 2002 г., Шумен; ***Н. Николов***. Устойчивите сравнения в старобългарския език. - Епископ-Константинови четения, 17 май 2003 г., Шумен.

[15] Използвани издания на евангелски ръкописи: ***В. Щепкин.*** Савина книга. Памятники старославянскаго языка. Т. I. Вып. 2. Спб., 1903. ***V. Jagič.*** Quattuor evangeliorum Codex Glagoliticus olim Zographensis nunc petropolitanus. Editiones Monumentorum Slavicorum. Graz, 1954. ***K. Vajs, J. Kurz.*** Evangeliarium Assemani. Codex Vaticanus 3. slavicus glagoliticus. T. II. Edidit J. Kurz. Pragae, 1955. ***V. Jagič.*** Quattuor evangeliorum versionis palaeoslavenicae Codex Marianus Glagoliticus. Editiones Monumentorum Slavicorum. Graz, 1960. Използвани издания на псалтирни ръкописи: ***С. Северьянов.*** Синайская псалтырь. Глаголический памятник XI вѣка. Editiones Monumentorum Slavicorum. Graz, 1954. **Болонски псалтир**. Български книжовен паметник от XIII век. Фототипно издание с увод и бележки от Иван Дуйчев. С., 1968. Използвани издания на апостолски ръкописи: ***К. Мирчев, Х. Кодов.*** Енински апостол. Старобългарски паметник от XI в. С., 1965. ***Е. Блахова, З. Хауптова.*** Струмички (Македонски) апостол. Кирилски споменик от XIII век. Скопје, 1990. Използвани издания на старобългарски сборници и откъслеци: ***R. Nahtigal.*** Euchologium Sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik. II. Del. Text s komentarjem. Ljubljna, 1942. ***Й. Заимов, М. Капалдо.*** Супрасълски или Ретков сборник. Т. 1-2. С., 1982. ***А. Минчева.*** Старобългарски кирилски откъслеци. С., 1973. Използвани издания на съчинения на Йоан Екзарх: ***L. Sadnik.*** Des Hl. Johannes von Damaskus Ἔκθεσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. 1. Wiesbaden, 1967. ***R. Aitzetmüller.*** Das Hexameron des Exarchen Johannes. T. I-VI. Graz, 1958-1971. Използвани издания на преписи на старобългарски паметници: ***М. Тихомиров***. Закон судный людем. Краткой редакции. М., 1961. ***А. Алексеев***. Цитаты из Песни песней в славянской письменности (Цитаты и текстология). - Старобългарска литература, 1985, 18, 74-92. ***J. Popovski.*** The Pandects of Antiochus. Slavic Text im Transcription. - **ПОЛАТА КЪНИГОПИСЬНАЯ**, Amsterdam, 1989, N 23-24. **Симеонов сборник** (по Светославовия препис от 1073 г.). Под ред. на П. Динеков. Т. 1. Изследвания и текст. С., 1991. **Огласителни слова на свети Кирил Йерусалимски**. - In: Monumenta Linquae Slavicae. T. XLI. Die Grossen Lesemenäen des Metropoliten Makarij. Uspenskij Spisok. Band 2. 12.-25. März. Weiher-Freiburg i. Br., 1998, s. 857-1056. ***З. Рибарова, З. Хауптова***. Григоровичев паримејник. Скопје, 1998. ***Р. Златанова***.

Както бе споменато по-горе, фактът, че старобългарските паметници представят един начален етап от оформянето на книжовно-литературния езиков материал, не дава пълни данни за изграждането на пласта от именни и съставни УСК като използвани наготово езикови единици, т.е. в голямата си част тези старобългарски УСК може да се третират като преходни езикови комплекси между свободните и устойчивите съчетания. Също така трябва да се има предвид и положението, че редица от старобългарските съществителни и прилагателни имена са фиксирани в класическите старобългарски паметници с употреба единствено в определено словосъчетание[17]. Не всички съчетания обаче, графично маркирани в старобългарските лексикографски справочници поради това, че са превод най-често на гръцки композита или словосъчетания, може да се третират като УСК - нито цялото съчетание е терминологизирано, нито единият от компонентите е употребен в преносно значение, нито контекстът експлицира допълнителна образност в съчетанието. Такива съчетания са например от типа **брашьно доброѥ** 'вкусна храна' Супр 182, 11 (и двете лексеми са употребени в едно от преките си значения, което не е преносно, съчетанието не е терминологизирано, контекстът не експлицира образност "**бѣаше прѣдь нима трапеза оуготована вьсѣчьскъими брашънъı добръими**"); **боурıа вѣтрьна** 'силна буря, бурен вятър' Мк 4:37 Мар, Зогр (и двете лексеми са употребени в прякото си значение, което не е преносно, съчетанието не е терминологизирано, контекстът не експлицира образност "**бъıстъ боурѣ вѣтръна вєлиѣ**"); **цıоужде имѣньıѥ** 'чужд имот, чужда собственост' Супр 120, 2 (и двете лексеми са употребени в прякото си значение, което не е преносно, съчетанието не е терминологизирано,

---

Книга на дванадесетте пророци с тълкувания. - В: Старобългарският превод на Стария Завет. Т. 1. Под общата редакция и с въведение на С. Николова. С., 1998.

[16] ***Fr. Miklosich***. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae. 1862-1865. ***L. Sadnik, R. Aitzetmüller.*** Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg. 1955. ***Slovnik*** jazyka staroslovenskeho. T. 1-52. Praha, 1958-1997. ***А. Давидов.*** Речник-индекс на Презвитер Козма. С., 1976. ***L. Sadnik, R. Aitzetmüller.*** Des Hl. Johannes von Damaskus Ἔκθεσις ἀκριβὴς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. Bd. 4. Index und rückläufiges Wörterverzeichnis. - Monumenta linguae slavicae. Dialecti veteris, 17 (V, 4), 1983. ***И. Срезневский***. Словарь древнерусского языка. Репринтное издание. Т. I-III, М., 1989. **Симеонов сборник** (по Светославовия препис от 1073 г.). Под ред. на П. Динеков. Т. 2. Речник-индекс. С., 1993. **Старославянский словарь** (по рукописям X-XI веков). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Блоговой. М., 1994. **Старобългарски** речник. Т. I. **А-Н**. Отг. редактор Д. Иванова-Мирчева. С., 1999.

[17] В *Словарь* например са регистрирани 146 съществителни и прилагателни имена с употреба само в съчетание в класическите старобългарски паметници.

контекстът не експлицира образност "**истопихомъ сѧ и погоубихомъ много имѣниѥ. и своѥ и стоужде**") и др. под.

Поради това в настоящата разработка се приемат допълнителни критерии за разграничаването на свободните съчетания от устойчивите именни (фразеологични) и съставни УСК: 1) повторяемост на главния компонент в определен структурен тип УСК; 2) превод на гръцки симплекс (при което се нарушава т.нар. пословен превод), превеждан с една дума в преписи на същия паметник, в различни части от един и същ паметник или в други старобългарски паметници; 3) превод и на гръцки симплекс, и на гръцко съчетание (или пък липса на гръцко съответствие) за един и същ сигнификат; 4) превод на гръцко терминологизувано съчетание от сферата на християнската религия; 5) компонентна устойчивост на УСК в преписите на даден текст; 6) преносно значение на прилагателното, което е подчинен компонент в именните (фразеологични) УСК; 7) ограничена семантична валентност на един от компонентите (или и на двата компонента).

Например, включването на съчетания, изградени от ***прилагателно име на -ь/-ьскъ/-инь и съществителното име градъ / градьць***, към старобългарските съставни УСК е продиктувано от: а) повторяемостта на главния компонент - съществителното име **градъ** / **градьць**; б) превода на гръцки симплекси топоними (*Витсаида* - **видъсандьскыи градъ** / **градьць** гр. Βηθσαιδά (Иоан 1:45 Зогр, Сав, Ас, но **отъ виѳсаидꙑ** Мар), *Витлеем* - **витьлеємьскыи градьць** гр. Βηθλέεμ, *Визади* - **винъѕантиискъıи градъ** гр. Βηζαιδέων, *Рим* - **римьскъıи градъ** гр. Ῥώμη и др.) покрай превода само на гръцко съчетание при спазване на пословния превод, напр. *Комана* - **градъ команьскъıи** гр. ἡ πόλις Κομάνα; в) превод на симплекс или съчетание от гръцки текст / текстове в различни части от един и същ паметник (най-вече в Супр) или няколко паметника, напр. *Икония* - **иконинскъıи градъ** гр. ἡ Ἰκονιαιών πόλις Супр 45, 21 / Ἰκόνιον Супр 51, 5, *Никея* - **никеискъıи градъ** Супр / **никеıа** Ас за гр. Νίκαια, *Солун* - **солоуньскъıи градъ** Супр 197, 17 / **солоунъ** Супр 201, 14 за гр. Θεσσαλονίκη; г) липса на гръцко съответствие, напр. *Херсон* - **хєрсоньскъıи градъ**, употребено 8 пъти само в Супр. При общо значение на прилагателните в тези УСК 'принадлежност/съотнесеност към предмет или лице, назовани от мотивиращата дума', преобладаването в този структурен тип на съставни УСК, образувани с прилагателни с наставка **-ьск-**, може да се обясни с актуализиране на преносно, обобщаващо значение

на наставката **-ьск-** ’обектна съотнесеност’ за разлика от по-ярко изразеното посесивно значение ’лична принадлежност’ на наставките **-ь**<*jь и **-инь** в единичните примери **константинь градъ** и **кѵрєстинь градъ**[18]. Към този пласт от съставни УСК в старобългарския език, изградени от ***прилагателно от чужд корен, адаптирано със суфикс -ьскъ или -овъ + съществително за географски обект***, може да се включи и съчетанието **краниѥво мѣсто** ’*Лобно място (главното място за извършване на наказанията в Йерусалим)’*, употребено 17 пъти в евангелски текстове за гр. Κρανίου τόπος, κρανίον, а по веднъж **лъбьно мѣсто** Евх и **главьно мѣсто** Супр.

Друг тип съчетания, които с много голяма сигурност може да се определят като УСК в класическите старобългарски паметници, са свързаните с превода на гръцки терминологизувани съчетания, напр. от типа ***прилагателно на -ьнъ + същ. молитва***: **вечєрьнаıа молитва** ’*вечерна молитва’* Евх без гр. съотв., **ѯабъдѣньнаıа молитва** ’*молитва при бодърстване’* Евх без гр. съотв., **въсѫдьнаıа молитва** ’*молитва пред причастие’* Киев без лат. съотв. Тук може да се прибавят и съчетанията, които са превод на гръцки терминологизувани композита, напр. от типа ***съгласувано прилагателно / съществително в косвен падеж Р. или Д. + същ. старѣишина*** (8 съчетания в КСП): **старѣишина корабльникомъ** ’*капитан (на кораб)’* Супр за гр. ναύκληρος; **старѣишина града** ’*градоначалник’* II Кор 11:32 Христ, Деян 17:8 Христ, Слепч за гр. ἐθνάρχης, πολιτάρχης; **старѣишина влъшьскъ** ’*върховен жрец’* Супр за гр. ἀρχιμαγος; **старѣишина отьцємъ** ’*праотец, патриарх’* Супр за гр. πατριάρχης и др. (по същия модел е оформено и съчетанието **старѣишина бесплътьныıхъ** *’сатаната’* Супр за гр. ὁ πρῶτος τῶν ἀσωμάτων, в което образността е в по-висока степен над терминологизацията). При съчетания, образувани с главен компонент същ. **жрътва**, напр. **кръваваıа жрътва** *’кръвна жертва’* Супр за гр. θυσία αἱμάτων, **жрътва бескръвьнаıа** ’*безкръвна жертва’* Супр за гр. θυσία ἀναίμακτον,

[18] За семантична корелация *’лична принадлежност’* : *’обектна съотнесеност’* в общото значение на прилагателните имена с наставки **-ь**<*jь, **-ьскъ** и **-инь** вж. ***Граматика на старобългарския език***. БАН, С., 1991, с. 215, 218, 221-223.

жрътва похвалѣ / **пѣниꙗ** / **славѣ** / **хвалѣ** и **хвалы** / **хвалѥниꙗ**, **жрътва хвалынаꙗ** *'хвалебна жертва (славенето на Бог)'* Син, Супр, Христ, Шиш, Бол и др. за гр. θυσία αἰνέσεως, също определено може да се говори за процес на терминологизиране (въпреки че при първите две образността е в по-висока степен).

В посочените УСК главните компоненти, съществителните имена **градъ**, **молитва**, **старѣишина**, имат функция да детерминират във видово отношение целия УСК, докато подчинените компоненти (съгласувани прилагателни имена или несъгласувани съществителни имена в косвен падеж) - да посочат родовия признак в съответната видова номенклатура. Това дава основание към тези УСК да бъдат включени и съставни съчетания за топоними от типа ***прилагателно на -ьскъ / -овъ + същ. ꙁемлꙗ***, въпреки че при тях свободната синтактична връзка е по-силно изразена, а в контекстовата им употреба се експлицира и стилистичната им маркираност, напр.: *Арзания (арзанийска земя)* - **арꙁанинꙗскаꙗ ꙁемлꙗ** Супр за гр. χώρα τῶν Ἀρζανινῶν; *Десетиградие* - **декаполитꙗскаꙗ ꙁемлꙗ** Мк 7:31 Зогр, Мар, Ас, Сав, Боян за гр. ὁρίον τῆς Δεκαπόλεως; *(местността) Ермон* - **орѣмоуньскаꙗ ꙁемлꙗ** Пс 41:7 Син за гр. ἡ γῆ Ἑρμωνίμ; *Таврия* - **таврьскаꙗ ꙁемлꙗ** Супр без гр.; *Ханаан* - **хананова ꙁемлꙗ** Пс 104:11 Син за гр. ἡ γῆ Χαναάν.

Сравнително по-голяма контекстова обвързаност се наблюдава при именните (фразеологични) УСК, в които се реализира преносно значение на прилагателното име като подчинен компонент, напр.: *невежество (тъма на невежеството)* - **бєꙁвѣдьна тьма** Евх без гр. съотв.; *тежко безплодие* - **гржстько неплодьство** Супр за гр. χαλεπός στείρωσις; *неукротима воля* - **неоукротима волꙗ** Супр без гр. съотв.; *блажено, райско място* - **пищьно мѣсто** Супр за гр. χωρίον τῆς τρυφῆς; *нетленна, божествена храна* - **бєꙁбрашьнок брашьно** Супр[19] за гр. ἀμβροσία ἐστιάσει ἐστιῶσα (в този случай може да се говори и за реализиране на т.нар. figura etymologica). В някои именни УСК метафоричната употреба на главния компонент довежда

[19] Посоченото гръцко съответствие е според *Slovnik*, докато в *Словарь* при това старобългарско съчетание е отбелязано, че е без гръцко съответствие.

до по-висока степен на фразеологизация[20], напр. *Лоно Авраамово, рай* - **лоно авраамлѥ** Мар, Зогр, Ас, Сав / **авраамово** Евх, **лоно авраама** Супр за гр. κόλπος τοῦ (πατριάρχου) Ἀβραάμ*; потомците на Авраам, евреите* - **сѣмѧ авраамлѥ** Зогр ,Мар, Ас, Супр за гр. κόλπος τοῦ Ἀβραάμ*; Агнец божи, изкупителна жертва* - **агньць божьи** във всички КСП за гр. ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ; *пръст Божи, Божия намеса* - **прьстъ божьи** Лк 11:20 Мар за гр. δάκτυλος θεοῦ и др. под.

Съществена роля при установяването на отделни УСК изиграват текстове, които задължително се познават от средновековния християнин. Например текстът на молитвата "Отче наш" способства за компонентната устойчивост на съчетанието **хлѣбъ насѫщьнъ, настоѩи, надьневьнъ** за гр. ἄρτος τὸν ἐπιούσιον, основаващо се и на Мт 6:11 и Лк 11:3. Псалтирните текстове спомагат за терминологизирането на именни съчетания с главен компонент **пѣснь**, напр. **пѣснь стєпєньнаıа** *'Песен на Възкачванията (название на Пс 119-133, които са пети от левитите на стъпалата при входа на Йерусалимския храм)'* за гр. ᾠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν*;* **пѣснь псалъмъ, пѣснь псалъмьска, псалъмъ пѣсни** *'музикален тон при пеене на псалми'* за гр. ᾠδὴ ψαλμοῦ, ψαλμός ᾠδῆς*;* **пѣснь трисвѧтаıа** *'Трисвята песен, Трисветое'* гр. ὁ τρισάγιος ὕμνος*;* **пѣснь побѣдьнаıа** *'победна песен (титул на Пс 149 в Пог, Бол)'* гр. ὁ ἐπινίκιος ὕμνος и др. Житийните текстове от Супр и богослужебните от Евх пък илюстрират употребата на синаптични именни съчетания като **вѣра прѣмѫдрости, праваıа/ правьдьнаıа вѣра, правоѥ вѣрованиѥ** за гр. ἡ ὀρθοδοξία, ἡ ὀρθόδοξος πίστις, ὀρθότομος πίστις, ἡ ὀρθὸς πίστις изключително в значение *'правоверие (ортодоксалната, християнската вяра)'*. Само в Супр пък се употребяват именни УСК с прил. **алъчьбьнъ** като подчинен компонент, в които степента на терминологизация е висока: **алчьбънъıѧ дьни** *'постни дни'* за гр. τῆς

[20] В посочената книга на В. Вътов подобни именни съчетания с библейски първообраз са определени като "фразеологични изрази".

νηστείας ἡμέραις; **алчьбънъıи трогдъ** *'пост'* за гр. ὁ τῆς νηστείας ἀγών.

Тематичната класификация[21] на старобългарските именни и съставни УСК обхваща както битовата, така и културно-религиозната и административно-деловата сфера от средновековния живот.

Тематична група "Човек"

1) Части от човешкото тяло, напр. *кръвоносен съд* - **кръвьнъıи сѫдъ** гр. τὰ σκεύη τοῦ αἵματος.

2) Названия на човешки качества и състояния, напр. *неопитен, невинен* - **неискоусьнъ ѕъла** гр. ἀπειρόκακος, *търпелив* - **крѣпъкъ трьпѣниѥмь**, *честолюбив* - **любивъ чьстьмъ** гр. φιλότιμος, *свадлив* - **пьрıамъ любивъ** гр. φιλοπραγμονεῖν ἀναισχυντοῦσιν, *хитър, лукав* - **блаѕномь льстивъ** гр. ἀπατηλός.

3) Понятия от абстрактната лексика за човешки състояния и умствена дейност, напр. *съмнение, колебание* - **дъвѣ помъıшлѥнıи** гр. ἀμφιβολία, **раскольнъ оумъ** гр. διχόνοια; *неверие (бездната на неверието)* - **нєдочаıаньнаıа глѫбина** гр. τῆς ἀπιστίας βυθός; *малодушие* - **прѣнѥмаганьѥ доуха** гр. ὀλιγοψυχία; *противоречие, спор* - **противьно слово** гр. ἀντιλογία; *потвърждение* - **ıзвѣсто слово** гр. Πληροφορία.

Тематична група "Природа" (природни явления, време, пространство, метереология и т.н.)

Подгрупа "Време"

1) Названия на частите от денонощието и дните от седмицата, напр. *утро* - **въсходѫщє слъньцє** гр. ἥλιος ἀνίσχειν, ἀνατέλλειν; *вечер* - **ѕаходѫщє слъньцє** гр. ἥλιος δύνοντος; *пладне* - **полъ дьнє** гр. μεσημβρία, ἡμέρα μέση; *завчера, онзи ден* - **пръвѣѥ вьчєрашьнıаѥго**

[21] В настоящата разработка са приети наименованията на групите според тематичната класификация на фразеологичните единици в съвременния български език, вж. ***К. Ничева***. Тематична характеристика на фразеологизмите в българския език. - ЕЛ, 1978, 4, 48-60 (и цит. там лит.).

дьнє гр. πρὸ τῆς χθές, **трєтиимь дьнє/дьньмь, ономь дьнє** гр. τρίτην ἡμέραν, τρίτης; *вчера* - **прѣждьниимь дьньмь** гр. πρὸ μιᾶς ἡμέρας; *днес* - **наставъшааго дьнє** гр. ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον, **дьньшьнъıи/дьньсьнъıи дьнь** гр. σήμερον, σήμερον ἡμέρα; *утре* - **оутрьнии, оутрѣи дьнь** гр. ἡ αὔριον, ἡ ἐπαύριον, ἡ ἐπιοῦσα ἡμέρα; *вдругиден* - **дроугъıи дьнь** лат. postera die; *петък* - **пѧтъıи дьнь** лат. dies parasceve.

2) измерване на времето, напр. *18 - 21 - 24 - 3 часа (по римската традиция)* - **(прьваıа, вътораıа, трєтиıа, чєтврътаıа) стража нощи** гр. φυλακὴ τῆς νυκτός; *календарна година, годишният цикъл* - **вѣньць лѣтоу** гр. ὥρα τοῦ ἔτους

Подгрупа "Животни"

Напр.: *бухал, кукумявка* - **вранъ нощьнъ** гр. νυκτικόραξ, *(вид прелетен) скакалец* - **чрьвлєнъıи пржгъ** гр. σκωληκοκάμπη, *дива коза* - **дивиıа коза** гр. αἴγαγρος ᾶιξ, *кучешка муха,* диал. *песек* - **пьсаıа моуха** гр. κυνόμυια.

Подгрупа "Пространство"

1) Общи географски названия, напр. *пустиня* - **мѣсто поусто** гр. ἐρημία, τόπος ἔρημος, ἔρημος; *оазис* - **красьнаıа поустъıньı** гр. τὰ ὡραῖα τῆς ἐρήμου; *океан* - **морє оточьноє** гр. ὠκεανός

2) Названия на посоки на света, напр. *юг* - **полоу дьнє** гр. νότος, μεσημβρία; *север* - **полоу нощь** гр. τὸ ἀρκτικὸν, τὸ βόρειον, **страна сѣвера** гр. βορέας (βορρᾶς); *изток* - **въстоци слъньчьнии** гр. ἀνατολή ἡλίου; *запад* - **ѕапади слъньчьнии** гр. δυσμή ἡλίου

3) Топоними (вкл. и прозвища на топоними в библейските книги), напр. *Рим* - **римьскъıи градъ** гр. Ῥώμη, *Витсаида* - **видъсаидьскъ градъ** гр. Βηθσαιδά (ἡ πόλις), *Витлеем* - **витьлєємьскъıи градьць** гр. Βηθλέεμ, *Египет* - **єгупьтьска страна** гр. Αἴγυπτος, *Ханаан* -

хананеиска / **хананова ѕемлиа** гр. ἡ γῆ Χανάαν, *Сион* - **сѫтаіа гора** гр. ὄρος ἅγιον.

Подгрупа "Полезни изкопаеми"

Напр.: *скъпоценни камъни* - **каменик драго, мъногоцѣньно, чьстьно** гр. λίθοι τίμιοι; **камъı драгъı** гр. λίθος τίμιος*; бял скъпоценен камък* - **камъı бѣлъ драгъ** гр. ψῆφος λευκή*; фенгит (вид слюда)* - **свѣтьлъıи камъı** гр. λίθος φέγγος*; мрамор* - **камъı мраморѣнъ** гр. (λίθος) μάρμαρος, лат. marmor*; златен бронз (бяло злато)* - **мѣдь ливанова** гр. χαλκολίβανον*; самородно злато* - **ѕлато нераждеженок** гр. χρυσίον ἄπυρον*; жълти въглища (въглища от смрика)* - **жглик поустъıньıи** гр. ἄνθραξ τῆς ἐρημείας*; дървени въглища* - **горѫщеи жглье** гр. ἄνθραξ

Подгрупа "Астрономия"

Напр. *небосвод* - **тврьдь небесьıаіа, тврьдѣль небесьıаіа, оутврьдь нб҃скаіа** гр. στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ; *Вселената* - **кроѫгъ въселенъıѧ** / **ѕемли** гр. κύκλος τῆς οἰκομένης, γῦρος τῆς γῆς, **вьсь миръ** гр. κόσμος, οὗτος ὁ κόσμος, **вьсѣ ѕемлиа** гр. ἡ οἰκουμένη.

Тематична група "Бит"

Общи названия, свързани с родината и дома, напр. *родина, татковина, отечество* - **своіа ѕемлиа** гр. πατρίς, ἡ χώρα μου; *гостоприемство* - **щоуждихъ въведеник** гр. ξενοδοχία; *иконом* - **господинъ, приставьникъ домоу** гр. οἰκονόμος; *сватбари* - **сънове брачьнии** гр. υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος; *родословие* - **родомь причьтеник, причьтъ родъ/родоу** гр. γενεαλογία.

Тематична група "Общество, Наука и Религия"

Подгрупа "Общество и Наука"

1) Медицински названия:

а) Болести, напр. *воднянка* - **водьнъıи трѫдъ (имъı)** гр. ὑδρωπικός, лат. aqua intercus; *дизентерия, диария* - **водьнъıи прѣлогъ** лат.

diarhoea, **кръвавъıи поносъ**; *малария* - **трѧсавица часьнаıа** лат. febris tertiana; *болест от пиене на заквасени напитки* - **ıѧѕа квасьнаıа** лат. morbus per potionem potus fermentati ortus; *гангрена* - **строупъ неицѣлнъ** гр. γάγγραινα.

б) Болни според болестта, според липса на орган от човешкото тяло, според наличие на определено качество, напр. *бълнуващ* - **ноцниѫ глаголѧ** гр. νυκτολάλος; *епилептик* - **пѣнъı тѣцıѧ** гр. ἀφρίζων; *страдащ от кръвотечение* - **кръвь точѧи** гр. αἱμορροός; *болен от воднянка* - **водънъı трѫдъ имъı** гр. ὑδρωπικός; *недъгав, страдащ от недъг* - **доухъ недѫжнъ имъı** гр. ἔχων πνεῦμα ἀσθενείας; *паралитик, парализиран* - **ослабленъ жилами** гр. παραλυτικός, παραλελυμένος; *лунатик* - **бѣсьноуıѧи сѧ на новъı мѣсѧца, ѕълодѣıѧи сѧ на новъı мѣсѧца, мѣсѧчьнъıѧ ѕълъı недѫгъı имъı** гр. σεληνιαζόμενος; *трескав* - **огнемь жегомъ** гр. πυρέσσων; *еротоман* - **на похоть неистовъ** гр. ἐρωτομάνης.

в) Медицински пособия, напр. *набедрена превръзка* - **покровицıе стъıдъко** / **стоуда** гр. τῆς αἰσχύνης κάλλυμα; *противоотрова* - **сѫпротивьно (ıѧѕи) бъılик** гр. ἀντιφάρμακον.

2) Названия, свързани с военното дело, напр. *стотник* - **тъıсѫщьникъ воиньскъ** гр. ὁ χιλίαρχος τῆς σπείρης; *кохорта, войскови отряд* - **мъножьство воиньско** гр. σπεῖρα; *пленник* - **плѣнѥнъı рабъ** гр. ὁ αἰχμάλωτος.

3) Названия, свързани с политическото и административното устройство, напр. *метрополия, главен град* - **мати градомъ** / **мѣсто старѣишеѥ** гр. μητρόπολις; *тиран* - **дръжѧи мѫчительство** гр. κρατοτύραννος; *велможи* - **славьни мѫжи** гр. οἱ ἔνδοξοι; *затвор* - **храмъ тъмьница** гр. οἶκος φυλακῆς; *бракоразводен документ* - **кънигъı распоустьнъıѧ** гр. βιβλίον ἀποστασίου, ἀποστάσιον; *писмо* - **боукъвьно**

листвиѥ, боукъви/къниґы на листъ написанъı, боукъви листовьнъıѩ гр. ἐπιστολή.

4) Наименования на професии и длъжности извън Църквата, напр. *сарафин* - **прикоупъ творѧи** гр. τραπεζίτης; *капитан (на кораб)* - **старѣишина корабльникомъ, кораблю** гр. ναύκληρος; *градоначалник* - **старѣишина града** гр. ἐθνάρχης, πολιτάρχης; *глашатай* - **начѧльникъ словѣси** гр. ἡγούμενος τοῦ λόγου.

5) Названия, свързани със занаятите, земеделието и животновъдството, напр. *бич* - **говѧжда, соуґрова жила** гр. βούνευρον; *окови, вериги* - **жже желѣзноѥ** гр. ἅλυσις; *земеделец* - **тѫгарь, тѫжарь ꙁемли** гр. γεωργὸς γῆς; *рибар* - **ловьць рꙑбамъ** гр. ἁλιεύς.

Подгрупа "Религия"

1) Названия, свързани с църковната институция, напр. *църква, храм* - **домъ молитвьнъıи** гр. εὐκτήριος οἶκος, **домъ господьнъ** гр. οἶκος κυρίου, **домъ божии** гр. οἶκος τοῦ θεοῦ, **молитвьнъı храмъ** гр. ναὸς τῆς προσευχῆς, εὐκτήριος οἶκος, **храмъ господьнъ** гр. οἶκος κυρίου; *Съборна, Вселенска църква* - **съборьнаıа, вьсıачьскаıа, католикии, католикискаıа, католичьскаıа цръкъı** гр. εὐκτήριος οἶκος, καθολικὴ ἐκκλησία, лат. ecclesia cathedralis; *Вселенски събор* - **вьсемоу мироу обьцıь съньмъ, вселеньскъıи обьцıь съньмъ; великъıи, въселѥньскъıи съборъ** гр. ὁ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἡ μεγάλη σύνοδος.

2) Названия, свързани с богослужението, напр. *църковна служба, богослужение, богослужебен обряд* - **чинъ слоужению** гр. ἀκολουθία; *дневна служба* - **дьневьнаıа чрѣда** гр. ἐφημερία; *празник* - **велии, великъ дьнь** гр. μεγάλη ἡμέρα, **сѫтъıи дьнь** гр. ἡμέρα τῶν ἑορτῶν, **сѫщии дьнь**; *пасхално тържество* - **обѣдъ годоу** гр. τοῦ πάσχα, лат. festum paschale; *канон* - **сѫтъıи причьтъ, чинъ, канонъ** гр. κατάλογος τῶν κληρικῶν, ἅγιος κανών; *погребална песен* - **пѣснь погрєбєнию** гр.

ἐπιτάφιος ᾠδή; *Песен на Възкачванията (название на Пс 119-133, които са пети от левитите на стъпалата при входа на Йерусалимския храм)* - **пѣснь степеньная** гр. ᾠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν; *победна песен (титул на Пс 149 в Пог, Бол)* - **пѣснь побѣдьная** гр. ὁ ἐπινίκιος ὕμνος; *V, VI, VII и VIII глас (музикален термин в православното византийско песнопение)* - **глась искрь** гр. ἦχος πλάγιος.

3) Църковни празници и дни, напр. *Нова година* - **новоѥ лѣто** гр. νέον ἔτος; *Пасха* - **великъ дьнь** гр. ἡ Πασχαλία ἑορτή; *Антипасха, Томина неделя* - **новаꙗ недѣлꙗ** гр. ἡ νεὰ κυριακή; *Велики петък, Разпети петък* - **великаꙗ параскевьгии** гр. ἡ ἁγία / ἡ μεγάλη παρασκευή; **ꙁватъıи, велии, великъıи пѧтъкъ** гр. ἁγία καὶ μεγάλη παρασκευή; *Кръстовден* - **поклонѥниѥ чьстьноумоу дрѣвоу / крьстоу, поклонѥниѥ чьстьнаго дрѣва** гр. προσκύνησις τῶν τιμίων ξύλων.

4) Богословски термини, напр. *ортодоксална вяра, християнската вяра, правоверие* - **вѣра прѣмѫдрости, праваꙗ/ правьдьнаꙗ вѣра, правоѥ вѣрованиѥ** гр. ἡ ὀρθοδοξία, ἡ ὀρθόδοξος πίστις, ὀρθότομος πίστις, ὀρθὴ πίστις, **благаꙗ, божьıа вѣра** гр. εὐσέβεια, θεοσέβεια, εὐσεβὴς πίστις; *църковни догмати* - **праваꙗ оучениꙗ (вѣръı), оучениꙗ правъıѫ вѣръı** гр. τὰ περὶ Θεοῦ δόγματα, τὰ δόγματα; *триединен, триипостасен* - **трьми съставлѥнии** гр. τρισυπόστατος.

5) Наименования на библейски и богослужебни книги (части от тях, жанрове), напр. *Изход* - **кънигъı исходьнъıѧ** гр. Ἔξοδος; *Второзаконие* - **вътороıи ꙁаконъ** гр. Δευτερονόμιον; *Кондак* - **пѣниѥ съвитъкомъ, съвитъчьноѥ, кондачьноѥ** гр. κοντάκιον; *Синаксар* - **съборьникъ цр҃квнъı** гр. συναξάριον.

6) Наименования на светите тайнства и обредите, напр. *посвещение в светите тайни* - **причѧстиѥ комъканьноѥ** гр. κοινονία τῶν

ἁγιασμάτων, **свѧтаıа/таıнаıа трапєза** гр. μυστήριον, лат. eucharistie; *приношение за покаяние* - **жѧтва покаıанıа** гр. ὁ τῆς μετανοίας ποριμός.

7) Наименования на църковни санове и длъжности, напр. *свещенство, духовенство* - **свѧщєнıк/причьтъ свѧщєнıа** гр. κλῆρος, ἱερωσύνη, ἱεράτευμα, **свѧщєньıи чинъ/причьтъ** гр. ἱερατικὸν τάγμα, ἱερατικὸς κατάλογος **цр҃квньıи чинъ** гр. τάγμα ἱερατικόν, τάξις ἐκκλησιαστική; *патриарх* - **прѣдьнıи отьць** лат. patriarcha, **отьцемъ старѣишина** гр. πατριάρχης.

8) Названия, свързани с монашеството, напр. *монашество* - **мънишьскъıи чинъ** гр. μοναδικὴ τάξις; *братство* - **съборъ братıѧ** гр. ἀδελφότης; *схима* - **мънишьскъıи, чрьньчьскъıи, єдиначьнъıи, аггєльскъıи, иночьскъıи, свѧтъıи образъ** гр. σχῆμα μοναχοῦ, ἀγγελοῦ.

9) Названия, свързани със санкциониране от страна на Църквата, напр. *грешниците, неправедниците, зловредниците* - **дѣлаѭщıи безаконıе** гр. οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν; **дѣлаѭщıи, творѧщıи неправьдѫ** гр. (οἱ) ἐργαζόμενοι ἀδικίαν; **дѣлатєлє неправьдѣ** гр. ἐργάται ἀδικίαζ.

10) Названия, свързани с езичеството, напр. *ерес (лъжлива вяра)* - **зълаıа вѣра** гр. κακοπιστία; *еретик* - **хоульникъ вѣръı** гр. αἱρετικός; *апокриф* - **лъжаıа писанıа къıижьныıа, лъжѫ написанъıѧ къıигъı** гр. τὰ ψευδεπίγραφα; *идол, кумир* - **тѣло непрıазнино** гр. εἴδωλον.

11) Абстрактни понятия, свързани с християнския и монашеския начин на живот, напр. *богопознание* - **разоумъ божьı** гр. θεογνωσία; *съвършенство* - **благъıи нравъ** гр. ἀρετή, τρόπος ἀγαθός.

Представената тематична класификация допълнително подпомага изясняването на характера и същността на именните (фразеологични) и съставните старобългарски УСК, като при това се актуализира въпросът за

съчетаемостта между лексемите при оформяне на УСК в отделните тематични групи. Експерпираният материал регистрира например, че прилагателното **божьи**, **божыа**, **божыѥ** е подчинен компонент само в УСК от тематичната група "Религия" (**божыа вѣра**, **агньць божьи**, **сынъ божьи**, **прьстъ божьи**, **рабъ божьи**, **раба божыа**, **храмъ божьи**, **божьи народи**), като, от една страна, част от тези съчетания се включват в синонимни редове за един и същ сигнификат, напр. за *'православие, правата вяра'* **вѣра благаıа** Евх, Супр за гр. εὐσέβεια и **вѣра божыа** Супр за гр. θεοσέβεια, за *'християнин'* **рабъ бога вышьнıаѥго** Супр за гр. δοῦλος (τοῦ θεοῦ) τοῦ ὑψίστου и **рабъ божьи** Евх, Супр, Надпис на Самуил за гр. δοῦλος τοῦ θεοῦ, θεράπων τοῦ θεοῦ, за *'християнка'* **раба бога вышьнıаѥго** Супр за гр. δούλη τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου и **раба божыа** Надпис на Ана, Надпис на Тудора без гр., а от друга стрна, се оформя и антонимична двойка УСК с един и същ главен компонент **божыа** / **благаıа вѣра** *'православие, правата вяра'* за гр. θεοσέβεια - **ꙁълаıа вѣра** за гр. Κακοπιστία *'ерес'* и двете в Супр. Прилагателното име **водьнъ** пък е подчинен компонент само в УСК от тематичния кръг "Медицински термини", напр. за *'воднянка'* **водьнъıи трждъ** Евх, Супр за лат. aqua intercus, **водьнъıи трждъ (имѣти)** Лк 14:2 Мар, Ас, Сав за гр. ὑδρωπικός (εἰμι), за *'дизентерия, диария'* **водьнъıи прѣлогъ** Евх за лат. diarhoea; прил. **вєтъхъ** е подчинен компонент само в УСК от тематичния кръг "Названия на библейски книги и части от тях", като за един и същ сигтификат се оформя синонимичен ред от УСК с различни главни компоненти, срв. *'Стариян завет'* **вєтъхъıи ꙁавѣтъ - вєтъхъıи ꙁаконъ - вєтъхъıѧ кънигы**. При съществителните имена като главни компоненти също се наблюдава специализация в образуването на УСК от определен тематичен кръг, напр. същ. **камъı** участва само в УСК от тематичния кръг "Природа", **рабъ** и **раба** - само в УСК от тематичния кръг "Религия", **постриженıѥ** - само в УСК от тематичния кръг "Наименования на ритуали", **възношенıѥ** и **прѣображенıѥ** - само в УСК от тематичния кръг "Наименования на църковни празници" и т.н.

Изобщо може да се каже, че в именните (фразеологични) и съставни УСК съществителните имена (или субстантивираните прилагателни и

причастия) реализират семантично-граматическите и контекстовите си съчетателни потенции, съответно от първи ред, втори ред и т.н. Примери за съчетателна потенция от първи ред на главния кампонент, т.е. съчетаване само с един подчинен компонент, са напр. **ангєлъ господьскъ** *'архангел'* Евх за гр. ἀρχάγγελος, **владъıка ангєльскъ** *'Бог (образно)'* Супр за гр. ὁ τῶν ἀγγέλων Δεσπότης, **одєжда ангєльскаıа** *'монашество'* Евх за гр. ἀγγελικὸν σχῆμα, **бѣсованьıє бєзбожьıнок** *'идолослужение'* Супр за гр. ἡ πολύθεος οἰκοδομή, **лѣпота благаıа** *'красота, великолепие'* Евх за гр. εὐπρέπεια и др. Примерите за съчетателна потенция от втори ред на главния компонент, т.е. съчетаване с два подчинени компонента, илюстрират както изграждането на синонимни редове, напр. за *'ангелите, ангелските чинове'* **народъ ангєльскъıи** Супр за гр. ὁ δῆμος τῶν ἀγγέλων и **народъ божьıи** Супр за гр. θεόδημος, за *'благодеяние'* **дѣтєльıе благаıа** / **добраıа** Киев, Супр, Хил за гр. εὐεργεσία, ἀρετή, така и изразяването на различни сигнификати, напр. **людьıє свои** *'приближените, свои хора'* Супр за гр. ὁ λαὸς αὐτοῦ и **людьıє нови** *'новопокръстените'* Супр за гр. ὁ νέος λαὸς. Висока степен на реализация на съчетателните потенции на главния компонент в изследваните УСК са регистрирани при съществителните **градъ**, **дьнь**, **дѣло**, **камъı**, **къниг҃ъı**, **слово** и др. Трябва да се отбележи обаче, че при същ. **къниг҃ъı** се наблюдава граматична ограниченост, тъй като посоченото съществително е само в множествено число в УСК, срв. **къниг҃ъı распоустьнъııа** *'бракоразводен документ'* за гр. ἀποστάσιον, βιβλίον ἀποστασίου, **къниг҃ъı исходьнъııа** *'Книга Изход'* за гр. Ἔξοδος, **къниг҃ъı вєтъхъııа** *'Стария завет'* за гр. παλαιὰ διαθήκη, ἡ παλαία, **къниг҃ъı пророчьскъııа** *'Книгите на пророците от Стария Завет'* за гр. αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν, **къниг҃ъı сѫдинскъııа** *'Книга Съдии'* за гр. ἡ βίβλος τῶν κριτῶν, **къниг҃ъı на листъ написанъı** *'писмо'* за гр. ἐπιστολάς.

Представеният по-горе материал показва също, че устойчивите именни и съставни съчетания, в които участват заемки (гърцизми,

хебраизми, латинизми, германизми) в старобългарските паметници, са свързани най-вече с предаването на съставни географски названия или термини от новоприетата християнска религия (особено що се отнася до църковната администрация, йерархия, година). Много рядко компонентите от съставния УСК остават непреведени, напр. *Апиевото тържище в Рим* - **апискъ форъ** Деян 28:15 Гилф, Шиш за гр. Ἀππίου φόρον. В двукомпонентни УСК от типа *Substantiv + Adiektiv* прилагателните имена, образувани от заемки, често превеждат гръцки генетивни падежни форми или предложни съчетания, напр. *Оглашение, Катехуменат* - **катихоуменьскъıи чинъ** гр. τάξις τῶν κατηχουμένων, *събота пред Петдесетница* - **сѫбота пѧтикостьıаıа** гр. σάββατον πρὸ τῆς πεντηκοστῆς, *Символът на вярата (според догматите на Първия, Никейския, събор)* - **никєнскаıа вѣра** гр. ἡ ἐν Νικαίᾳ πίστις. От друга страна, в преписите на старобългарски паметници може да се открият и УСК, които са резултат от преводаческа грешка, напр. в апостолските текстове Деян 17:19, 22 Христ, Охр, Слепч, Мак, Шиш съставното название топоним **аріκєвъ лєдъ** за гр. Ἄρειος πάγος 'хълмът на бог Арес (в Атина)' е пример за неразличаване на значенията на гр. πάγος '1. хълм; 2. лед' (съставният топоним **аріκєвъ лєдъ** е употребен и в старобългарския превод на Огласителните слова на св. Кирил Йерусалимски, Син 478, XVII ОС, л. 231, 17).

Въпреки че като цяло по съчетателните възможности на компонентите си старобългарските именни (фразеологични) и съставни УСК не се разграничават рязко от свободните съчетания, все пак може да се диференцират *структурни типове според подчинителната връзка между компонентите на УСК и според броя на подчинените компоненти*.

А. Двукомпонентни.

1. Същ. + прил./прил.-числ./прил.-мест., съгласувано определение по падеж: *женски пол* - **женьскъıи полъ, родъ**; *мъжки пол* - **мѫжьскъ полъ, родъ**; *пост пред покаяние* - **покаıаньнъ постъ**; *велможи* - **славьни мѫжи**; *царедворец, придворен* - **мѫжь цѣсарь, цѣсарєвъ**; *неделя* - **прьваıа сѫбота**; *малария* - **трѫсавица часьваıа**; *геена* - **тьма кромѣшьваıа** / **вѣчьваıа** / **вънѣшьваıа** / **прочаıа, матица огньваıа, родъ огньнъ**; *кохорта, войскови отряд* - **мъножьство воиньско**; *църковни догмати* - **праваıа оучєніıа** и др.

1.1. Същ. в Тв. п. + прил./прил.-числ./прил.-мест., съгласувано определение в Тв. п. (до голяма степен адвербиализирани УСК): *искрено* -

чистомь сръдьцемь; *силно, гръмко* - **отвръстъмь гласомь**; *единогласно* - **кдинѣмь гласомь**; *единодушно* - **кдинѣмь оумомь, кдинѣми оустъı** и др.

1.2. Субст. прил. в Им. п. + прил./прил.-числ./прил.-мест., несъгласувано определение в Род. или Дат. п.: *светая светих (най-свещената част от Йерусалимския храм)* - **сѫтаıа сѫтъıимъ, сѫтаıа сѫтъıихъ**; *царство на мъртвите* - **прѣисподньаıа прѣисподьнимъ** и др.

1.3. Субст. прил. в Им. п. + същ. в Тв. п.: *възрастен* - **възрастомь съвръшенъ**; *ругател* - **сварьливъ оустьнама**; *търпелив* - **крѣпъкъ трьпѣниѥмь**; *честолюбив* - **любивъ чьстьмъ**; *хитър, лукав* - **блазномь льстивъ** и др.

1.4. Субст. прил. в Им. п. + същ. в Род. п.: *преизподня* - **прѣисподьнии ѕемльѫ**; *неопитен; невинен* - **неискоусьнъ ѕъла** и др.

1.5. Субст. прил. в Им. п. + същ. в Дат. п.: *злонамерен* - **ѕълоу радъ**; *свадлив* - **пьрıамъ любивъ** и др.

2. Същ. + прич.(прич.-прил.), съгласувано определение по падеж:

- *сегашно деятелно причастие: Страшният съд* - **вѫдѫщııи сѫдъ**; *красноречие, риторика* - **прѣдръжѫщıѥѥ слово**; *занаятчия* - **оумѣıи хъıтрьць** и др.

- *минало страдателно причастие: пленник* - **плѣнѥнъı рабъ**; *съкровище* - **имѣниѥ ѕаложено** и др.

3. Същ. + същ.

- *същ. в Им. п. + същ., несъгласувано определение в Род. п.: кръвотечение* - **течениѥ, точениѥ кръве/кръви, токъ кръве/кръви**; *правоверие* - **вѣра прѣмѫдрости**; *Преображение Господне* - **прѣображениѥ господа**; *могъща опора (за избавление, Пс 17:3)* - **рогъ съпасениа** и др.

- *същ. в Им. п. + субст. прил., несъгласувано определение в Род. п.: гостоприемство* - **ııоуждиихъ въведениѥ** и др.

- *същ. в Им. п. + същ., несъгласувано определение в Дат п.: Кондак* - **пѣниѥ съвитъкомъ**; *погребална песен* - **пѣснь погрєбению**; *патриарх* - **отьцемъ старѣишина**; *капитан (на кораб)* - **старѣишина корабльникомъ, кораблю** и др.

3.1. Същ. в Им. п. + същ., приложение в Им. п.: *монарх, император* - **самодръжьць цѣсарь** и др.

3.2. Субст. прич.(-прил.) в Им. п. + същ. в Тв. п.: *блъвнуващ* - **ноциѭ глаголѫ**; *паралитик, парализиран* - **ослабленъ жилами** и др.

3.3. Субст. прич. в Тв. п. + същ. в Тв. п.: *трескав* - **огнємь жегомъ** и др.

3.4. Субст. прич. + същ. във В. п./Род.-В. п. като пряко допълнение: *епилептик* - **пѣны тѣщꙗ**; *страдащ от кръвотечение* - **кръвь точѧи**; *грешниците, неправедниците* - **дѣлаѭщіеи безаконьѥ** / **неправьдѫ, творѭщіеи неправьдѫ** и др.

Б. Поликомпонентни.

1. Същ. + прил./прил.-числ./прил.-мест. + прил./прил.-числ./прил.-мест.), съгласувани определения по падеж: *лунатизъм* - **мѣсѧчьныи ꙁълъ недѫгъ**; *Вселенски събор* - **вселеньскыи обьць съньмъ** и др.

1.1. Същ. в Им. п. + прил., съгласувано определение в Им. п. + същ., несъгласувано определение в Дат. п.: *петък (денят преди събота)* - **дьнь прьвыи сѫботѣ** и др.

1.2. Мест. в Им. п. + Същ. в Тв п.. + прил./прил.-числ./прил.-мест., съгласувано определение в Тв. п. (до голяма степен адвербиализирано): *лично* - **самъ своимъ лицемъ** и др.

2. Същ. в Им. п. + същ., несъгласувано определение в Род. п. + прил./прил.-мест., съгласувано определение в Род. п. на несъгласуваното определение: *църковни догмати* - **оучениа правъıѧ вѣръ**; *Кръстовден* - **поклонѥниѥ чьстьнааго дрѣва**; *Въздвижение (на честния кръст)* - **въꙁдвигъ (чьстьнаѥго) крьста, въꙁдвижениѥ (чьстьнаѥго) крьста**; *роден език* - **своѥго рода ѩꙁыкъ** и др.

2.1. Същ. в Им. п. + прил., съгласувано определение в Им. п. + същ., несъгласувано определение в Дат. п.: *вече за измерване (на земята)* - **жѵе ꙁемли мѣрьно**; *граждански (наказателен) кодекс* - **ꙁаконъ сѫдьныи людьмъ** и др.

2.2. Същ. в Им. п. + същ., несъгласувано определение в Дат. п. + прил., съгласувано определение в Дат. п.: *Кръстовден* - **поклонѥниѥ чьстьноумоу дрѣвоу/крьстоу**; *Въздвижение (на честния кръст)* - **въꙁдвигъ (чьстьноумоу) крьстоу** и др.

2.3. Същ. в Им. п. + прил., съгласувано определение в Им. п. + същ., несъгласувано определение в Дат. п. + прил., съгласувано определение в Дат. п.: *Вселенски събор* - **всѥмоу мироу обьць съньмъ** и др.

3. Същ. в Им. п. (+ прил., съгласувано определение в Им. п.) + същ., приложение в Им. п. (+ прил., съгласувано определение в Им. п.): *момче* - **младьньць мѫжьскъ полъ** и др.

4. Субст. прич. + прил. във Вин. п., съгласувано определение + прил. във Вин. п., съгласувано определение + същ. във В. п. като пряко допълнение: *лунатик* - **мѣсѧчьныѧ ꙁълъı недѫгъı имъ** и др.

5. Субст. прич. + предлог + прил. във Вин. п., съгласувано определение + същ. във В. п.: *лунатик* - **бѣсьноуѥми сѧ на новъı мѣсѧцѣ, ѕълодѣѥми сѧ на новъı мѣсѧцѣ** и др.

* * *

По-нататъшният анализ на старобългарските именни (фразеологични) и съставни УСК би допринесъл за по-пълното представяне на синтагматичните и парадигматичните отношения в този езиков пласт на старобългарския език. По-нататъшното проследяване на паметниците, в които се срещат посочените УСК от определен тематичен кръг или от даден структурен тип, по-детайлно ще очертае стратиграфията им в старобългарската книжнина, а заедно с това и степента на влияние на гръцките оригинали върху оформянето на този специфичен книжовно-литературен инвентар в езика както на дадена старобългарска книжовна школа, така и на отделен старобългарски книжовник.